

АНТРОПОСОЦІОГНІЗ (від [антропо...](#) і латинське *societas* — спільнота, суспільство, грецьке *ύενος* — виникнення) — процес формування фізичного типу та соціальних якостей людини. Гомінізація тваринного предка людини відбувалась у взаємообумовленості з процесом становлення соціальних форм організації людської життєдіяльності. Тривалий у часі та розгалужений у просторі А. забезпечив перехід від еволюції органічної природи до історії. А. — багатофакторний процес, у якому діяли екологічні, генетичні, поведінкові чинники, закони природного добору під дедалі більшим впливом трудової діяльності, мови, свідомості, суспільних зв'язків та культурних норм. Результатом цього стали докорінна перебудова фізичного типу тваринного попередника людини, набуття ним таких біологічних особливостей, як пряма хода, наявність вільного від жорстко визначених біологічних функцій і тому поліфункціонального органа — руки та високорозвиненого головного мозку. Біологічна природа людини унікальна і співмірна не з певною екологічною нішею, а з тим світом, що його творить сама людина.

Теоретичне осягнення А. — це комплексна наукова проблема, яку вирішує широке коло природничих та гуманітарних наук. Водночас це проблема й філософська, світоглядна, пов'язана з усвідомленням людиною своєї сутності, специфіки власного буття, своїх генетичних зв'язків із природою. Найдавнішими й універсальними шарами первісної свідомості є космологічні та антропологічні міфи — оповіді про виникнення світу та появу в ньому людини. У родовому суспільстві поширені уявлення про спорідненість кожного роду з певним тваринним чи рослинним предком, які свідчать про те, що на цьому етапі свого розвитку людина ще не протиставляє себе природному світові. Світові релігії, зокрема юдаїзм, християнство, іслам, вважають людину продуктом божественного творіння. Вона докорінно відрізняється від усього природного, посідає в світі особливе місце, оскільки створена за образом та подобою Бога, наділена безсмертною душею, розумом і свободою волі, є істотою духовною.

Наукове осягнення генези людини отримало значний поштовх із появою теорії еволюційного розвитку органічного світу. Ч. Дарвін приділив велику увагу проблемі походження людини, переконливо довів її спорідненість з антропоїдами за морфологічними ознаками та вказав на Африку як на ймовірну прабатьківщину людського роду. Сучасна наука розглядає регіон Східної Африки, зокрема зону Великих африканських озер, що утворилася внаслідок рифтових процесів близько 5 млн років тому, як основний ареал

гомінізації. Саме тут, між 4 і 2 млн років тому, жили австралопітеки (*Australopithecus afarensis*) — високорозвинені двоногі примати, яких більшість дослідників розглядає як ймовірних предків роду *Номо*, що згодом поширився за межі Африки.

За описом першовідкривача австралопітека Р. Дарта, ці істоти жили переважно на відкритих просторах савани, мали здатність до прямоходіння, користувалися природними предметами як знаряддями, ймовірно полювали на дрібних тварин. Об'єм їхнього мозку становив у середньому 400–550 см³ (приблизно 400–500 г), що перевищує показники сучасних людиноподібних мавп, але значно поступається раннім представникам роду *Номо*. Сучасні дослідження дозволяють розглядати австралопітеків не як «прямий ланцюг» до людини, а як кілька близьких еволюційних гілок, одна з яких, ймовірно, привела до появи *Номо habilis* («людина вміла») — першого представника роду *Номо*. Ця людина, ймовірно, була творцем так званої олдувайської кам'яної індустрії — однієї з найдавніших відомих систем виготовлення штучних знарядь із каменю (близько 2,6 млн років тому).

Наступною еволюційною стадією став *Номо erectus* (а також споріднені форми, зокрема *Номо ergaster*, традиційно об'єднувані під умовним терміном «архантропи» — пітекантропи, синантропи, гейдельберзька людина тощо). Ці представники роду *Номо* були поширені в Африці, Азії та Європі приблизно від 1,8 млн до 300 тис. років тому.

За сучасними даними, перші достовірні свідчення перебування людей у Європі датуються близько 1,42 млн років тому — це кам'яні знаряддя з археологічної пам'ятки [Королєве I](#) (Україна), що засвідчують східно-західний напрям раннього розселення гомінінів на континенті. Водночас пізніші стоянки, як-от археологічна пам'ятка Пірро-Норд (Італія), мають вік близько 0,8 млн років, що уточнює хронологію подальшого освоєння Західної Європи. *Номо erectus* виготовляв характерні двобічні кам'яні знаряддя — ручні рубила (ашельська індустрія), користувався вогнем, мав об'єм мозку 850–1100 см³ (приблизно 1000 г).

Палеоантропи, передусім неандертальці (*Номо neanderthalensis*), були поширені на території Старого Світу приблизно 400–40 тис. років тому. Вони створювали розвинені типи знарядь ([мустьєрська культура](#)), будували укриття, вміли не лише підтримувати, а й добувати вогонь; об'єм їхнього мозку в окремих особин сягав до 1600 см³. Поховання неандертальців, ймовірно, свідчать про зародження символічних уявлень і усвідомлення ними феномену

смерті.

Близько 300 тис. років тому з'явився *Homo sapiens* (див. [Людина](#)) — людина сучасного фізичного типу, яка створила універсальну соціальну форму спільного життя — родову общину, а також розвинула міфологічне мислення, магичні практики та палеолітичне мистецтво.

А. нерозривно пов'язаний із соціогенезом, становленням та закріпленням суто соціальних зв'язків та відносин між індивідами в первісних спільнотах. Вирішальне значення в цьому відіграла виробнича діяльність, праця, антропогенетична роль якої полягала у формуванні не стільки фізичного тіла людини, скільки «тіла соціуму», у перетворенні екологічної поведінки окремих істот на економічну діяльність колективу. Одна із найважливіших форм виробничої діяльності — полювання — потребувала скоординованої дії багатьох індивідів, сприяла розвитку комунікації між ними, зменшувала зоологічний індивідуалізм самців, впливала на згуртування чоловіків у особливу соціальну групу в колективі, розвивала спритність, кмітливість, спостережливість.

Колективне добування засобів до життя вело й до колективного споживання, сприяючи зміцненню групи, а поділ праці зумовлював її диференціацію та ускладнення структури — стадо перетворювалося на соціальний організм. Особливу роль при цьому відіграла поява перших універсальних моральних норм — заборони вбивства представника свого колективу (кровного родича) та статевих зв'язків між представниками свого роду (інцесту).

Виникнення екзогамії — соціального механізму регуляції власне біологічних відносин, спрямованого на фізичне відтворення людини, — сприяло подальшому як соціальному, так і фізичному розвитку людства. Установлення шлюбних зв'язків одного роду з іншим відкривало, з одного боку, шлях до їх об'єднання в ширші соціальні спільноти (племена, союзи племен), а з

другого — вело до ускладнення окремих соціальних одиниць і подальшої диференціації на сім'ї. З боку фізичного розвитку екзогамія, порушуючи певну перевагу самця-вожака на продовження роду, що притаманне тваринним об'єднанням, сприяла широкому розповсюдженню різних генотипів у спільноті, варіабельності індивідів і водночас запобігала видовій диференціації людства. Так соціокультурні впливи в процесі гомінізації призвели, зрештою, до становлення людини як єдиного біологічного виду, стихією існування якого є соціальність, а формами життєдіяльності — різноманітне культурне освоєння-творення світу.

Див. також: [Антропогенез](#)

Рекомендована література

1. Гисматов Ф. А. Генезис и эволюция мира искусственного и антропосоциогенез. Мелитополь, 1990;
2. Методологические аспекты исследования антропогенеза. К, 1991;
3. Методологические аспекты исследования антропогенеза. К., 1991;
4. Бажутина Т. О. & Морен Э. Природа человека: утраченная парадигма / Пер. с англ. К., 1995;
5. Сегеда С. П. Антропология. К., 2001;
6. P. J. Richerson. Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution. Chicago, 2006;
7. M. Duval et al. Re-examining the earliest evidence of human presence in western Europe: New dating results from Pirro Nord (Italy) // Quaternary Geochronology. 2024. Vol. 82;
8. R. Garba, V. Usyk, L. Ylä-Mella, et al. East-to-west human dispersal into Europe 1.4 million years ago // Nature. 2024. Vol. 627.

[І. М. Молчанов](#)

Бібліографічний опис:

Антропосоціогенез / І. М. Молчанов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-43067>. — Останнє поновлення : 2024.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).